

Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje

VIDA BERESNEVIČIŪTĖ, TADAS LEONČIKAS

Socialinių tyrimų institutas, Etninių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, Vilnius

El. paštas: ces@ces.lt

Straipsnyje aptariami metodologiniai diskriminacijos reiškinio tyrimo aspektai ir diskriminacijos suvokimas Lietuvoje. Remiantis 2008 m. reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, ekstensyviai nagrinėjami diskriminacijos aspektai: socialinė distancija tarp įvairių visuomenės grupių, suvokiamos diskriminacijos mastas ir pasirengimas reaguoti į diskriminacijos apraiškas. Platus klausimų spektras atskleidžia iki šiol mažai pastebėtą Lietuvos visuomenės jautrumą socialinės padėties skirtumams bei praktiškai nekintančią nuostatų hierarchiją, kai pateisinamas nevienodas tam tikrų socialinių kategorijų traktavimas.

Raktažodžiai: diskriminacija, diskriminacijos suvokimas, socialinė distancija

DISKRIMINACIJOS SĄVOKA

Diskriminacijos reiškinio tyrimai Lietuvoje yra gana nauja sritis, įskaitant diskriminacijos sampratą, apraiškų ir formų, antidiskriminacinių priemonių įgyvendinimo efektyvumą vertinančias ir kitas daugiausia vienkartinio pobūdžio studijas. Tačiau ir negausių tyrimų rezultatai atskleidžia visuotinai pripažintų demokratijos, žmogaus teisių principų ir lygių galimybių kaip viešojo visuomenės intereso silpną pripažinimą. Tapusi Europos Sąjungos nare Lietuva palyginti neseniai į teisės aktus įtraukė direktyvas dėl diskriminacijos¹, tačiau jų nuostatos, pavyzdžiui, dėl lytinės orientacijos, sukelia daug diskusijų, kuriose menkai svarstoma vienodo požiūrio principo įgyvendinimo svarba visuomenės sanglaudai. Kita vertus, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba kasmet gauna vis daugiau skundų dėl patiriamos diskriminacijos².

Diskriminacijos samprata kinta ir plečiasi. 2008 m. priimtas Lygių galimybių įstatymas iki tol apibrėžtus diskriminacijos pagrindus (lytis, amžius, rasė, etninė priklausomybė, tikėjimas, įsitikinimai ar religija ir lytinė orientacija) papildė naujais – tautybe, kalba, socialine padėtimi. 2008 m. Europos Komisija priėmė pasiūlymą dėl direktyvos, kurioje numatyta apsauga nuo diskriminacijos dėl amžiaus, negalios, seksualinės orientacijos ir religijos ar tikėjimo ne darbo vietoje.

Nepaisant reglamentuotų diskriminacijos pagrindų, socialinių mokslų atstovai tyrimuose naudoja ir kitus aspektus, pavyzdžiui, Danijoje, Didžiojoje Britanijoje įvardijama diskriminacija dėl šeiminių padėties, įskaitant vienišos motinos / tėvo statusą, vaikų turėjimą, priežiūrą ir

¹ „LR Lygių galimybių įstatymas“. 2008 06 17. Nr. X-1602; *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 114-5115; *Tarybos Direktyva 2000/43/EB, 2000 06 29, įgyvendinanti vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės*. Oficialusis leidinys L 180, 19/07/2000, 0022–0026; *Tarybos direktyva 2000/78/EB, 2000 11 27, įgyvendinanti vienodo požiūrio principą užimtumo ir profesinėje srityje*. Oficialusis leidinys L 303, 02/12/2000, 0016–0022.

² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos metinės ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.lygybe.lt/?pageid=7> (žiūrėta 2009 04 20).

kt. Taip pat tiriamos naujos diskriminacijos apraiškos, pvz., JAV vis daugiau gyventojų atkreipia dėmesį į diskriminaciją dėl fizinės išvaizdos (svorio, ūgio; Kuran 2003).

Lietuvoje populiarioje vartosenoje ir viešajame diskurse diskriminacijos terminas nėra aiškus ir nusistovėjęs, kartais vartojamas neapibrėžtai, siekiant įvardyti bet kokias numanomo neteisingo elgesio ir netolerancijos apraiškas. Diskriminacija kartais vadinami netolerantiški pasisakymai kokios nors grupės atžvilgiu viešajame diskurse, kurie teisine prasme būtų kvalifikuojami kaip nepakantumo kurstymas. Šiame straipsnyje diskriminacijos terminas siejamas su elgesiu asmens atžvilgiu, kai dėl skirtingų asmens savybių taikomos ne tokios palankios sąlygos, negu panašiomis aplinkybėmis būtų taikomos kitam asmeniui.

DISKRIMINACIJOS REIŠKINIO TYRIMŲ METODOLOGINIAI ASPEKTAI

Renkant duomenis apie diskriminaciją neišvengiama metodologinių problemų, nes matuojamas reiškinys yra subtilus, sudėtingas ir susijęs su socialiai nepriimtiniu elgesiu. Šios problemos – tai ir aiškių, visuotinai priimtų apibrėžimų nebuvimas, keblumas pateikiant jautrius klausimus (diskriminacija priskiriama temoms, kuriomis žmonės vengia kalbėti) ir nenurodyti atvejai.

Socialiniai mokslai remiasi prielaida, kad rasė, lytis, amžius ar kitos kategorijos neturi objektyvios biologinės reikšmės. Šios kategorijos ir jų reikšmė yra socialinio susitarimo dalys. Apibrėžus tam tikrą grupę žmonių atskira kategorija, jai priskiriamos savybės ir elgesio ypatumai, kurie lemia santykius tarp individų ir socialinių grupių. Ilgainiui priskiriami stereotipai, reprezentacijos turi įtakos elgesiui. Pažymėtina, kad tyrimuose vartojamų terminų reikšmės kiekvieno respondento yra subjektyviai interpretuojamos. Nėra aiškaus, universalus turinio, be to, jis gali skirtis dėl kasdienėje kalboje vartojamų sąvokų, visuomenėje atskiroms kategorijoms priskiriamos socialinės reikšmės.

Sociologijoje daugiau dėmesio skirta ne tiek motyvacijai ir diskriminacijos tikimybei apskaičiuoti, kiek paaiškinti diskriminaciją reprodukuojančias sąlygas. Tam tikra visuomenės grupė gali atsidurti nelygiavertėje padėtyje ne tik dėl atskirų asmenų nuostatų, bet ir dėl visuomenėje susiklosčiusių taisyklių, institucijų ir elgesio normų. Todėl kalbama apie institucinę ir struktūrinę diskriminaciją, egzistuojančią nepaisant atskirų individų bruožų. Tarp institucinės diskriminacijos pavyzdžių paminėtina policijos veikla, kai reidai, sulaikymai yra strategiškai nukreipti į tam tikras vietas bei grupes ir gali nulemti dažnus, su atskiros asmens savybėmis (t. y. policininko arba tikrinamojo) nesusijusius policijos tikrinimus. Diskriminacija, paplitusi, pvz., dėl santykinai žemo tam tikros grupės išsilavinimo, vyraujančių tradicinių lyčių vaidmenų, gali būti neįveikiama, jei visuomenė nekeičia struktūrinių sąlygų, pvz., netobulina išsilavinimo infrastruktūros, socialinio darbo, dirbti nepilną darbo dieną ir kt. galimybių.

Diskriminacijos tyrimus, apimančius nuomonių, nuostatų, elgesio, patirčių, praktikų bei socialinės ir ekonominės situacijos nagrinėjimą, galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: diskriminacijos suvokimas (angl. *perceived discrimination*) – tai diskriminacijos paplitimas, tiesioginė patirtis su diskriminacija ir diskriminacijos matavimai, t. y. testavimas. Pirmieji labiausiai paplitę siekiant išsiaiškinti, kaip visuomenė ar atskiros grupės suvokia, atpažįsta ir reaguoja į diskriminaciją. Tokių tyrimų Europos šalyse padaugėjo Europos Sąjungai ėmus plėtoti socialinės sanglaudos ir lygių galimybių politiką. Jų informacija reikalinga politikos formuotojams, politikos poveikio vertintojams ar visuomenės informavimo kampanijų rengėjams. Pagal apklausiamą kategoriją šie tyrimai gali būti skirstomi į diskriminacijos aukų, gyventojų ar grupių tyrimus, kuriems naudojama ta pati metodologija, panašūs instrumentai. Santykinai šie tyrimai skiriasi tuo, kad gyventojų ar tam tikrų grupių (pvz., darbdavių, parei-

gūnų, mokytojų, socialinių darbuotojų) tyrimai sutelkiami ties respondento elgesiu ar nuostatomis, o vadinamieji aukų tyrimai – į tai, kas nutiko, ką patyrė respondentas (koku pagrindu, kokiose srityse diskriminuojamas, kokių ėmėsi veiksmų ir kt.).

Diskriminacijos matavimai siekia fiksuoti diskriminacinio elgesio apraiškas ir remiasi *testavimo metodu*, kurio esmė – tapačios situacijos modeliavimas pažeidžiamos kategorijos asmeniui bei visuomenės daugumai priklausančiam asmeniui (kai kitais bruožais, pvz., išsilavinimu, kvalifikacija, nesiskiria) ir stebėjimas, ar kitų asmenų elgesys jų atžvilgiu išlieka toks pats. Testavimo pavyzdžiu galėtų būti tyrimas apie tai, kaip dažnai darbdaviai atmeta visuomenėje nemėgstamos tautybės arba moters kandidatūras, palyginus su kitoms visuomenės kategorijoms priklausančiomis kandidatūromis. Nors rečiau atliekami, šie tyrimai leidžia tiksliai įvertinti kokiai nors kategorijai priklausančio asmens tikimybę susidurti su konkrečiomis diskriminacijos formomis. Testavimas taikomas ir teisinėje praktikoje siekiant fiksuoti nevienodą elgesį ir įrodyti diskriminacijos faktą (vienetinį, pasikartojantį ar sisteminių; žr. Alemu 2007)³.

Pagrindinis testavimo privalumas – nebūtinai tiesioginis pažeidžiamos grupės dalyvavimas, dėl to galima išvengti visuomenės apklausoms būdingo subjektyvumo, tačiau apklausos pateikia šalies mastu reprezentatyvius duomenis. Be to, diskriminacija yra socialinis reiškinys, jo reikšmė priklauso ir nuo to, ar visuomenė atpažįsta, suvokia ir kaip reaguoja į jo apraiškas. Norint keisti pažeidžiamų ar socialiai marginalizuotų grupių padėtį, svarbu ne tik tiksliai techniškai įvertinti diskriminacijos tikimybę, bet ir suprasti, kaip mažumų grupės suvokia savo padėtį. Todėl visuomenės nuomonės tyrimai yra būtina informacijos apie diskriminacijos reiškinį dalis.

Pasak užsienio šalių ekspertų (European Handbook 2007), ir tikslinių tyrimų, pavyzdžiui, diskriminacijos aukų, respondentai ne visada pateikia informaciją apie diskriminacijos patirtis dėl savo nežinojimo, kad buvo diskriminuojami, arba dėl netikrumo, ar vienas ar kitas poelgis buvo diskriminacinis, be to, kokia nors konfliktinė situacija, negatyvi patirtis gali būti priskirtina diskriminacijai. Todėl tyrinėjant atsižvelgiama į nepakankamo įvertinimo ir pervertinimo riziką, kurią mažinant pasirenkami tinkami duomenų rinkimo metodai, atliekami reguliarūs ir kompleksiniai tyrimai.

Atliekant tyrimus svarbu žinoti, jog nepalankioje padėtyje esančios visuomenės grupės gali susidurti su neteisingu elgesiu ir būti diskriminuojamos ne tik dėl kokio nors vieno, bet dėl kelių požymių, kitaip tariant, patirti *daugialypę diskriminaciją* (*Discrimination in the European Union* 2007). Tarp daugialypės diskriminacijos pavyzdžių – etninėms ar religinėms mažumoms priklausančių moterų galimybių ribojimas.

Platesni klausimai apie diskriminacijos apraiškas, įvairias reiškinio ypatybes ir priežastis išryškėja empiriniuose tyrimuose. Tiriant diskriminacines nuostatas ar nepakantumą išlieka svarbus jų turinio / motyvo aspektas – tai, kuo aiškinamos neigiamos nuostatos vienos ar kitos grupės atžvilgiu. Viena svarbių konceptualių skirčių, suformuluotų ekonomistų tyrimuose (daugiausia darbo santykių, paskolų suteikimo srityje), – tai diskriminacija nuostatų pagrindu (angl. *taste-based*) ir diskriminacija informacijos pagrindu (t. y. patirties, duomenų, karais vadinama statistine arba informacine).

Jei asmenys yra atmetami dėl kitiems nepatinkančių kokių nors jų savybių (neturinčių esminio ryšio su jų galimybėmis atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis ar darbus), greičiausiai

³ Apie migrantų diskriminaciją darbo rinkoje testus atlieka Tarptautinė darbo organizacija (ILO), teisinėje praktikoje testavimo praktika išplėta JAV XX a. 6–7 dešimt.; testavimo tvarka numatyta ir įteisinta Vengrijoje (testavimo būdu surinkta medžiaga pripažįstama kaip įrodymai teisme).

tai diskriminacija nuostatų pagrindu. Nuostatoms ar įvaizdžiams visuomenėje pasikeitus, šios diskriminacijos mastai turėtų keistis.

Kartais tam tikri mažumos galimybės ir jos įvaizdžiui nepalankūs bruožai yra iš tiesų paplitę, pvz., grupėje vyrauja neturintys išsilavinimo žmonės, o supanti visuomenė remiasi apibendrintu įvaizdžiu arba „statistika“ ir šį bruožą taiko kiekvienam grupės atstovui, nepaisydama jo asmeninių savybių. Statistinės diskriminacijos atveju pažeidžiamas asmens lygia-teisiškumo principas, nes tenka „atsakyti“ ne už savo asmeninius pasiekimus ar trūkumus, o už savybes grupės, kuriai ją / jį priskiria supanti visuomenė (ir su kuria nebūtinai tapatinasi). Statistinė diskriminacija susijusi su skubotu apibendrinimu, grįstu klaidinga nuostata, jog jei dauguma grupės narių turi tam tikrą bruožą, tai šį bruožą turės visi grupės nariai. Net ir objektyviais duomenimis paremta informacija apie tam tikrą visuomenės grupę gali įgyti neproporcingą reikšmę ir sustiprinti neigiamus įvaizdžius.

Nuostatų diskriminacijos pavyzdžiu gali būti vyresnio amžiaus žmonių išstūmimas, statistinės – etninių mažumų ar migrantų, kurie kartais skiriasi socialiniais demografiniais bruožais nuo visuomenės daugumos, diskriminacija. Etninių grupių atveju nuostatų tipo diskriminacija irgi yra paplitusi – tai atvejai, kai nuostatos remiasi stereotipais, kultūroje įsitvirtinusiais istoriniais įvaizdžiais. Net ir integruota aukšto socialinio statuso etninė grupė gali atsidurti nepalankioje padėtyje ir tapti pažeidžiama pasikeitus politinei situacijai (Moser 2008)⁴.

VISUOMENĖS NUOSTATOS ĮVAIRIŲ SOCIALINIŲ GRUPIŲ ATŽVILGIU

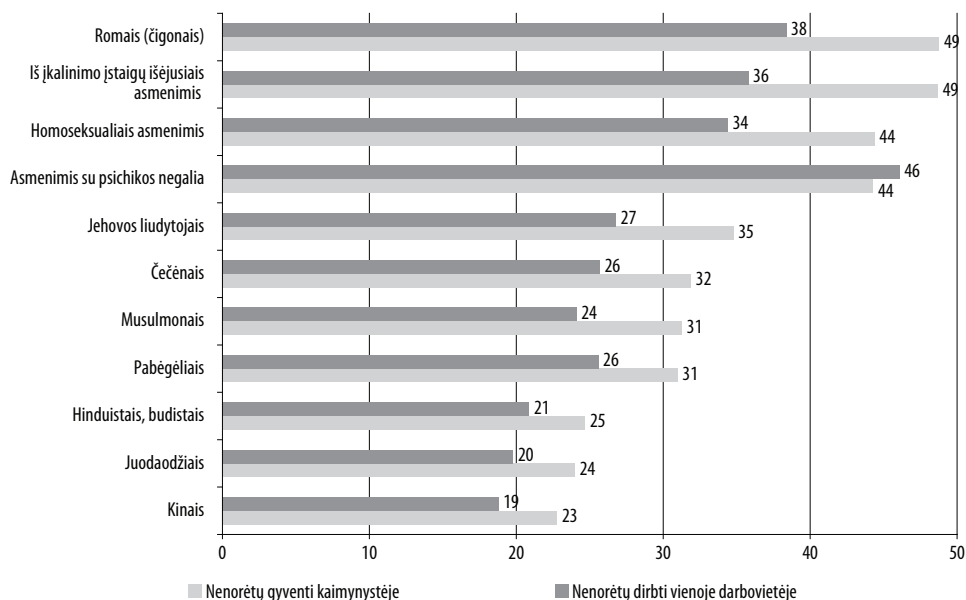
Siekiant sužinoti Lietuvos gyventojų nuostatas, empiriniuose tyrimuose galima pateikti klausimus, nusakančius socialinę distanciją įvairių socialinių grupių atžvilgiu. Socialinės distancijos terminas apibrėžia grupių ar individų artumo arba susvetimėjimo laipsnį, ji gali pasireikšti ne tik individų nuostatomis, bet ir objektyviais grupių skirtumais ar švietimo organizavimo modeliais (Leončikas 2007).

2008 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos inicijuotame Darbo ir socialinių tyrimo instituto tyrimų instituto atliktame tyrime „Visuomenės tolerancijos įvairioms socialinėms grupėms bei galimų diskriminacijos apraiškų, nenumatytų LR lygių galimybių įstatyme, tyrimas ir lyginamoji analizė“ socialinė distancija buvo matuojama gyvenimo kaimynystėje ir darbo vienoje darbovietėje atvejais⁵. Respondentų vertinimui buvo pateiktas 24 įvairių socialinių grupių sąrašas, apimantis negalias, etninės kilmės, rasės, tikėjimo, kalbines grupes ir skirtingo socialinio statuso kategorijas.

Palyginę apklausoje dalyvavusių respondentų atsakymus apie socialinę distanciją kaimynų ir bendradarbių atžvilgiu matome, kad socialinis pakantumas bendradarbių atžvilgiu yra didesnis nei kaimynų, išskyrus asmenis su psichikos negalia, kurių beveik pusė Lietuvos gyventojų nenorėtų matyti nei kaimynais (44 %), nei bendradarbiais (46 %) (žr. 1 pav.). Tačiau abiem atvejais socialinių grupių hierarchija išlieka ta pati – labiausiai nemėgstamos grupės yra romai (čigonai), paleistieji iš įkalinimo įstaigų ir homoseksualūs asmenys. Trečdalis Lietuvos gyventojų linkę vengti kaimynystės su Jehovos liudytojais, čekėnais, musulmonais ir pabėgėliais, o kaip bendradarbių šių grupių narių nenorėtų turėti maždaug ketvirtadalis respondentų.

⁴ Apie eksperimentą, kuriuo palygintos nuostatų ir statistinės diskriminacijos apraiškos vyresnio amžiaus žmonių ir ispaniškai kalbančių JAV gyventojų atžvilgiu, žr.: Levitt, S. D.; Dubner, S. J. 2005. *Freakonomics*. PerfectBound.

⁵ 2008 m. rugsėjo–spalio mėn. reprezentatyvi anketinė Lietuvos gyventojų apklausa tiesioginio interviu būdu (UAB „RAIT“). Apklausta 1040 15–74 m. nuolatinių Lietuvos gyventojų.

1 pav. SU KURIU IŠ IŠVARDYTŲ ŽMONIŲ GRUPIŲ JŪS NENORĖTUMĖTE GYVENTI KAIMYNYSTĖJE BEI DIRBTI VIENOJE DARBOVIETĖJE? (%)

Šaltinis: *Visuomenės tolerancijos įvairioms socialinėms grupėms bei galimų diskriminacijos apraiškų, nenumatytų LR lygių galimybių įstatyme, tyrimas ir lyginamoji analizė*. Darbo ir socialinių tyrimo institutas ir Socialinių tyrimų institutas, 2008.

Nors nepakantumo lygmuo keičiasi, įvairūs socialiniai tyrimai fiksuoja stabilią socialinės distancijos įvairių socialinių grupių atžvilgiu hierarchiją. Pavyzdžiui, 2008 m. kovo 6–11 d. „Vilmorus“ reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos⁶ duomenimis, į klausimą „Su kuriais žmonėmis (iš išvardytų) Jūs nenorėtumėte kartu dirbti?“, labiausiai nenorimais bendradarbiais Lietuvos gyventojai įvardijo asmenis su psichikos negalia ir iš įkalinimo įstaigų grįžusiuosius (po 36 %), homoseksualius asmenis (27 %) ir romus (25 %). Atsakydami į klausimą, „Kodėl nenorėtumėte dirbti kartu su šiais žmonėmis?“, dauguma respondentų nurodo socialinio pobūdžio priežastis: pusė teigia, kad jie jaustųsi „nejaukiai dirbdami šalia šių žmonių“, trečdalis nežinotų, „kaip elgtis / bendrauti su šiais žmonėmis“, ketvirtadalis teigia nemanantys, kad „jie sugebėtų tinkamai atlikti užduotis“.

Nuodugnesnė tyrimo duomenų analizė atskleidžia, kaip visuomenė sugrupuoja aptartas įvairias žmonių kategorijas. Dėsningumas, pagal kurio žymimos nepageidaujamos grupės, rodo faktorinę analizę. Remiantis duomenų analize, galima išskirti šias sąlygines, visuomenės sąmonėje susidariusias, grupes: tapatybės (priskiriami etninių mažumų grupių ir kitos rasės žmonės, pvz., čėčėnai, kinai, juodaodžiai, kitos rasės asmenys bei musulmonai), kalbos (kalbantys kita gimtąja kalba, nemokantys lietuvių kalbos bei rusai, visuomenėje atpažįstami iš kalbos), socialinės padėties (žemesnės socialinės padėties asmenys, iš įkalinimo įstaigų grįžusieji bei negalią turintys asmenys), tikėjimo (netradicinių krikščioniškos kilmės kryptų

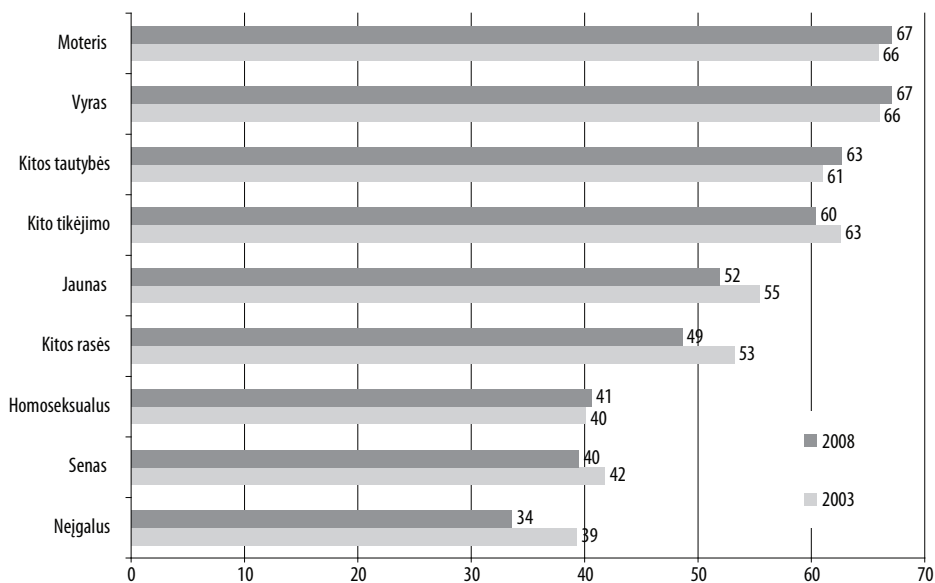
⁶ *Tolerancija. Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa*. 2008 m. kovo 6–11 d. (n = 1000). Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. Tyrimas atliktas UAB „Idea prima“ užsakymu.

tikėjimų, valstybės neregistruotų religinių tikėjimų išpažinėjai bei Jehovos liudytojai) ir seksualinės orientacijos (homoseksualūs asmenys). Didžiausios gyventojų dalies nuomonę (trečdalį dispersijos) paaiškina dėl savo tapatybės nemėgstamų žmonių grupė.

DISKRIMINACIJOS SUVOKIMAS

Siekiant įvertinti Lietuvos gyventojų suvokimą apie diskriminaciją, visuomenės nuomonės apklausos metu respondentams buvo pateikti klausimai apie nuostatas diskriminacijos atžvilgiu, suvokimą apie diskriminacijos paplitimą, aplinkybes, informacijos šaltinius.

2008 m. tyrimo duomenimis, dauguma Lietuvos gyventojų pateisina asmenų diskriminaciją dėl buvusio įkalinimo priimant į darbą (68 % teigia, kad galima pateisinti visada arba kartais), lietuvių kalbos nemokėjimo (62 %) ir negalios (54 %). Panašus gyventojų kiekis linkęs nepateisinti ir pateisinti galimą diskriminaciją dėl asmens (senyvo) amžiaus ir kitos gimtosios kalbos arba homoseksualumo priimant į darbą (40 % respondentų teigia, kad niekada negalima pateisinti, o 49 % – kartais, 12 % – visada galima pateisinti, jei asmuo į darbą nepriimamas dėl jo homoseksualumo). Lietuvos gyventojų nuomone, labiausiai nepateisinami yra diskriminacijos pagrindai, susiję su asmens socialine padėtimi: didžioji respondentų dalis niekada nepateisintų diskriminacijos dėl asmens (šėimos) finansinės padėties (76 %), aukštesnės (71 %) ar žemesnės (70 %) socialinės padėties. Pastebima, jog yra ryšys (nors ir statistiškai silpnas) tarp respondentų išreiškiamos socialinės distancijos tam tikroms grupėms ir jų diskriminacijos pateisinimo.

2 pav. POŽIŪRIO Į DISKRIMINAVIMĄ PALYGINIMAS 2003 IR 2008 M. (%)

(Klausimo „Galima ar negalima pateisinti, jei darbdavys nepriima į darbą asmens, jei jis yra...?“ atsakymai „niekada negalima pateisinti“.)

Šaltiniai: Lietuvos tolerancijos profiliai. „Vilmorus“, 2003; Visuomenės tolerancijos įvairioms socialinėms grupėms bei galimų diskriminacijos apraiškų, nenumatytų LR lygių galimybių įstatyme, tyrimas ir lyginamoji analizė.

Palyginus dalį 2008 m. tyrimo kategorijų su 2003 m. atlikto tyrimo „Lietuvos tolerancijos profiliai“ duomenimis, galima pastebėti keletą aspektų. Gyventojų supratimas apie lygias teises ir suvokimas, kad negalima riboti teisių ar kitaip diskriminuoti žmonių dėl jų kilmės, per penkerius metus praktiškai nepakito (žr. 2 pav.). Geriausiai Lietuvos gyventojai yra išsąmoninę lyčių lygybę – du trečdaliai teigia, kad nei moterų, nei vyrų diskriminacijos niekada negalima pateisinti. Minimalūs pokyčiai pastebimi negalios ir kitos rasės atvejais – vos keliais procentais (4–5 %) daugiau gyventojų, teigiančių, kad diskriminacija nepateisinama. Tačiau ir šie pokyčiai, kaip ir kitais atvejais (kitos rasės (odos spalvos), amžiaus (jauno), kitos tautybės ar tikėjimo), svyruoja apklausos paklaidų ribose, todėl nėra reikšmingi. Vis tik lygių galimybių suvokimas, žmogaus teisių žinojimo stiprinimas išlieka iššūkiu visai visuomenei. Viešojoje politikoje bene plačiausiai plėtota lyčių lygybės sritis (priimti įstatymai, įgyvendintos įvairios programos, projektai) pasižymi geriausiu lygybės išsąmoninimu, lyginant su kitomis kategorijomis.

SUVOKIAMOS DISKRIMINACIJOS MASTAS

2008 m. atliktos reprezentatyvios apklausos duomenimis, 7 % (n = 72) Lietuvos gyventojų per pastaruosius 12 mėn. jautėsi diskriminuojami ar persekiojami. Dar 3 % negalėjo įvardyti, ar tai buvo diskriminacija, persekiojimas, ar ne. Tyrimo duomenimis, didesnę tikimybę susidurti su diskriminacija, persekiojimu ir ją atpažinti turi šios gyventojų kategorijos: moterys (64 % tarp nurodžiusių numanomą diskriminaciją), iki 34 m. amžiaus asmenys (46 %), miestų (62 %) gyventojai, ne lietuvių tautybės asmenys (18 %). Diskriminacijai jautrioms gyventojų kategorijoms gali būti priskirtos etninės mažumos ir žmonės su negalia, nes tarp nurodžiusių numanomą diskriminaciją šioms grupėms save priskyre respondentai sudaro santykinai didesnę dalį. Pagal respondentų spontaninius atsakymus, diskriminacija ar nepalankus elgesys dažniausiai patiriamas dėl lyties (įskaitant šeiminių padėčių, vaikų turėjimą), kalbos, amžiaus ir negalios tokiose srityse kaip santykiai darbo rinkoje, teisėtvara bei valstybės įstaigų teikiamos paslaugos.

Labiausiai paplitusiomis rūšimis 2008 m. tyrime dalyvavę Lietuvos gyventojai įvardija diskriminaciją dėl amžiaus (labai paplitusi, gana paplitusi nurodo 43 %), negalios (39 %), seksualinės orientacijos (35 %) ir žemesnės socialinės padėties (31 %). Apklaustieji taip pat pastebi diskriminacijos apraiškas dėl rasės (odos spalvos) ir tautybės (30 %) bei lietuvių kalbos nemokėjimo (27 %). Ketvirtadalis Lietuvos gyventojų pastebi diskriminaciją dėl lyties ir finansinės padėties. Kiek daugiau nei trečdalis Lietuvos gyventojų mano, kad diskriminacija dėl aukštesnės socialinės padėties, ketvirtadalis – dėl religijos ar tikėjimo bei finansinės padėties neegzistuoja arba ji labai reta.

Aptariant sritis, kuriose, Lietuvos gyventojų nuomone, diskriminacija paplitusi, dažniausiai minimi darbo santykiai (ieškant darbo, įsidarbinant) (50 % respondentų įvardija kaip labai paplitusią ar gana paplitusią), teisėsauga (policija, teismai) (40 %) ir sveikatos priežiūra (35 %). Dauguma Lietuvos gyventojų mano, kad diskriminacija kitose aptarnavimo srityse (pavyzdžiui, parduotuvėje, kavinėje) ar viešose vietose (gatvėje ar viešajame transporte) yra reta arba labai reta (48 %). Panaši gyventojų dalis kaip retą įvardija diskriminaciją būsto klausimais, švietime arba socialinės apsaugos srityje.

Pagrindiniu informacijos šaltiniu apie diskriminacijos atvejus Lietuvos gyventojai įvardija žiniasklaidos priemones: televiziją (78 %), laikraščius (61 %), radiją (55 %) ir internetą (32 %). Trečdalis nurodo draugus ar kaimynus, kolegas ar bendradarbius, dešimtadalis respondentų teigia, kad jiems patiems teko susidurti / patirti diskriminacijos apraiškas.

Tyrimė klausta, ar susidūrę su diskriminacija respondentai kam nors apie tai pranešė: 78 % teigė nesusidūrę su diskriminacija, o iš 17 % (n = 272) tiesiogiai ar netiesiogiai susidūrusių du trečdaliai niekam nepranešė, penktadalis nežino, ar buvo kam nors pranešta; tik dešimtadalis pranešė patys.

Respondentų, kurie susidūrę su tiesiogine ar netiesiogine diskriminacija niekam nepranešė apie įvykį, buvo klausama apie jų motyvus. Atsakymų pasiskirstymas byloja menką Lietuvos gyventojų žinojimą, kaip elgtis tokioje situacijoje, ir netikėjimą, kad tai ką nors pakeistų. Dažniausiai respondentai teigė, kad jie nežinojo, ką reikia daryti, kur ir kokiū būdu pranešti apie diskriminaciją (38 %), ir kad nieko neįvyktų, niekas nepasikeistų pranešus (36 %). Daugiau nei ketvirtadalis susidūrusių su diskriminacijos atvejais teigė, kad nieko ypatinga neįvyko, kad būtų verta pranešti, arba bandė spręsti problemą savo jėgomis, padėjo draugai / šeima (30 ir 26 % atitinkamai). Penktadalis vengė galimų biurokratinių sunkumų ar rūpesčių. Kas dešimtas su diskriminacija susidūręs Lietuvos gyventojas išreiškė baimę dėl kaltininkų galimų grasinimų ar kitų neigiamų pasekmių.

IŠVADOS

Diskriminacijos sąvokos ir metodologinių aspektų aptarimu šiame straipsnyje siekiama, kad nagrinėjant diskriminaciją akademiniam ir viešajame diskurse būtų atsižvelgta į skirtingas šio reiškinio dimensijas, o diskriminacijos suvokimas ir tyrimai taptų tikslesni. Pabrėžtina, kad tipinės visuomenės nuomonės apklausos duomenys atskleidžia *suvokiamą* diskriminacijos mastą, o ne realią diskriminacijos atvejų tikimybę. Platus naudotų klausimų spektras leidžia įvertinti visuomenės nuostatų kontekstą, nepakantumo hierarchiją ir socialinę diskriminacijos toleravimą – aspektus, kurie konceptualiai susiję su diskriminacijos socialinės raidos vertinimu.

Aptariamo empirinio tyrimo duomenų analizė atskleidžia iki šiol mažai pastebėtą Lietuvos visuomenės jautrumą socialinės padėties skirtumams, praktiškai nekintančią nuostatų hierarchiją pateisinant nevienodą tam tikrų socialinių kategorijų traktavimą. Taip pat tyrimo rezultatai atkreipia dėmesį į pastebimą ryšį (nors ir statistiškai silpną) tarp respondentų socialinės distancijos ir diskriminacijos nuostatų tam tikrų grupių atžvilgiu. Empiriniai duomenys patvirtina tendenciją, kad įvairių visuomenės grupių, kurių atžvilgiu socialinė distancija yra didžiausia, diskriminacija yra labiau pateisinama, kitaip sakant, socialinio nepakantumo nuostatos gali būti diskriminacijos tikimybės rodikliu (visgi šios išvalgos turėtų būti matuojamos ir tikrinamos kitais tyrimais). Socialinės nuostatos gali virsti diskriminacija esant palankiam kontekstui – kai Lietuvos gyventojai nedaug žino apie draudimus riboti asmens teises ir savo teisių gynimą ar nesuvokia diskriminacijos.

Gauta 2009 04 30
Priimta 2009 10 15

Literatūra

1. Alemu, E. 2007. *Testing to Prove Racial Discrimination: Methodology and Application in Hungary*. European Roma Rights Centre.
2. Doane, A. 2006. "What is Racism? Racial Discourse and Racial Politics", *Critical Sociology* 32(2–3).
3. Essed, Ph. 1991. *Understanding Everyday Racism*. Newbury Park, California: Sage.
4. Etninių tyrimų centro visuomenės nuomonės tyrimai: 2005–2006 m. 2006, in *Etniškumo studijos 2006/1: Etninis nepakantumas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas, 175–181.
5. *Tackling Multiple Discrimination – Practices, Policies and Laws*. 2007. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

6. *European Handbook on Equality Data*. 2007. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
7. *Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes*. 2008. European Commission (Report). *Special Eurobarometer 296*. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/stud/eurob08_en.pdf
8. *Discrimination in the European Union: Perceptions and experiences of discrimination in the areas of housing, healthcare, education, when buying products or using services*. 2008. European Commission. Analytical Report, February.
9. Kuran, T.; McCaffery, E. J. 2003. *Expanding Discrimination Research: Moving Beyond Ethnicity and to the Web*. USC Law School and California Institute of Technology.
10. Leončikas, T. 2007. „Nepakantumo hierarchija ir socialinė distancija visuomenės mažumų atžvilgiu“, in *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos: vertybiniai virsmai* (kolektyvinė monografija), sud. R. Žiliukaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 89–107.
11. Makkonen, M. L. 2002. *Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore*. Institute For Human Rights, Åbo Akademi University.
12. *Measuring Discrimination: Data Collection and EU Equality Law*. 2007. European Commission. Thematic Report of the Group of Independent Experts.
13. Marvakis, A.; Parsanoglou, D.; Psaroudakis, S. 2004. *Migrants' Experiences of Discrimination in Greece*. The study ordered by the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. Athens: Antigone.
14. Moser, P. 2008. “An empirical test of taste-based discrimination: changes in ethnic preferences and their effect on admissions to the NYSE during World War I”, *National Bureau of Economic Research Working Paper No. 14003*. May, JEL No. J7, N22, N42.
15. Russell, H.; Quinn, E.; O’Riain, R. K.; McGinnity, F. 2008. *The Experience of Discrimination in Ireland. Analysis of the QNHS Equality Module*. Dublin: The Equality Authority and The Economic and Social Research Institute.
16. Sevo, R.; Chubin, D. 2008. *Bias Literacy: A Review of Concepts in Research in Discrimination*. Prieiga per internetą: <http://momox.org/BiasLiteracy.pdf>

VIDA BERESNEVIČIŪTĖ, TADAS LEONČIKAS

Perception of discrimination in Lithuanian society

Summary

The article addresses the methodological aspects of discrimination research in Lithuania. On the basis of data of a 2008 representative survey of Lithuania’s residents, the following aspects of discrimination are analysed extensively: social distance among different social groups, the level of perceived discrimination and the ability to react to manifestations of discrimination.

The variety of indicators applied enables authors to disclose the sensitivity of Lithuanian society to the differences in social status that have been hardly investigated so far. Also, it discloses a stable attitudinal hierarchy that justifies the unequal treatment of certain social categories.

Key words: discrimination, perceived discrimination, social distance